

ЗМІСТ

Сутність, функції та види виборів	4
Принципи виборчого права і принципи організації виборів	6
Виборчий процес	13
Сутність і різновиди виборчих систем	18
Виборча система України	23
Тести для самоконтролю	28
Список рекомендованої літератури	30

СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ВИДИ ВИБОРІВ

Вибори – важливий компонент сучасної політики і основна форма безпосередньої демократії. Вибори і голосування як способи народоправства, прийняття спільнотою рішень, обов'язкових для всіх, практикуються в історії людства з найдавніших часів. Перші виборчі практики формування публічної влади та її функціонування базувалися на обранні старших, мудріших, сильніших членів людської спільноти для управління суспільним життям знаходять підтвердження ще у так званих первіснообщинних умовах. Витоки представницької демократії як найбільш розповсюдженої сучасної форми народного волевиявлення можна простежити в політичній історії Стародавньої Греції і Стародавнього Риму. При представництві громадянин делегує шляхом виборів свої владні повноваження і таким чином фактично він не бере безпосередньої участі в управлінні спільнотою і розв'язанні загальних питань, а доручає це своїм представникам – депутатам, делегатам – які шляхом голосування уповноважуються репрезентувати інтереси громадян у роботі представницьких виборних органів влади. В Стародавній Греції виборними органами були рада чотирьохсот і п'ятисот, магістратура, суд присяжних, у Стародавньому Римі – сенат, магістрати, народні збори. Сучасне політичне життя звертається насамперед до парламентської практики, хоча нині за допомогою виборів формуються різні органи публічної влади не лише парламенти, але іноді уряди, судові органи, органи місцевого самоврядування, і, звичайно, наділяються повноваженнями голови держав. Сьогодні вибори – це головна форма прояву суверенітету народу, свідчення його політичної ролі як єдиного формального джерела влади у державі. Вибори слугують важливим каналом представництва в органах влади інтересів різних суспільних груп. У багатьох країнах світу вибори для більшості громадян єдина форма реальної участі в політиці. Вони дозволяють чинити найбільший вплив на владу: зберігати або змінювати склад парламенту, уряду, забезпечувати їх відповідальність перед народом, змінювати політичний курс країни. Сутність виборів полягає у тому, щоб обрати одного з кількох або навіть багатьох кандидатів, який буде представляти і захищати інтереси громадян, які його обрали. Фактично шляхом виборів передається право на тимчасову реалізацію народного суверенітету у встановлених конституцією межах уповноваженим особам, яким насправді державна влада не належить. Вибори – це процедура формування державного органу або наділення повноваженнями посадової особи, яка здійснюється через голосування осіб, які мають на це право. Оскільки народний суверенітет невідчужуваний, за допомогою виборів громадяни визначають своїх представників і наділяють їх мандатами на здійснення його суверенних прав на певний обмежений термін.

Загальновизнана функція виборів полягає, насамперед, у легітимації влади, голосуванням під час виборів громадяни засвідчують свою підтримку певному курсу, певній системі цінностей, яку презентує політик або політична партія. Вибори надають громадянам можливість переобрати осіб, яким вони не довіряють, і замінити їх на тих, які здобули підтримку і довіру населення.

Вибори виступають найважливішим інструментом контролю за урядом, парламентом. Побоюючись поразки на наступних виборах, політики змушені прислуховуватися до критики, корегувати свої дії у відповідності до інтересів і очікувань виборців. Шляхом виборів громадяни не лише змінюють особовий склад владних органів, корегують політичний курс, вони фактично розподіляють ролі між владою і опозицією, оскільки результати виборів чітко визначають положення певних політичних сил в цій системі координат. Крім того, вибори слугують барометром політичного життя, під час їх проведення зіштовхуються інтереси різних політичних сил, різні погляди, платформи, виразниками яких є окремі лідери і політичні об'єднання, результати виборів показують рівень впливу цих лідерів і політичних об'єднань, демонструють настрої виборців і, відповідно, дають уявлення про тенденції у політичному житті країни, на основі яких можна робити короткотермінові й середньострокові прогнози. Наступною загально визнаною функцією виборів є селективна. За допомогою виборів повноваження отримують особи, яких громадяни вважають гідними здійснювати владні повноваження, таким чином голосування на виборах – це відбір (селекція) політичних керівників, політичних програм. Також у науковій літературі виокремлюють таку функцію виборів як політична соціалізація населення, розвиток його політичної свідомості та політичної участі. Під час виборчого процесу громадяни інтенсивно залучаються до політичної діяльності, здобуваючи політичний досвід і навички. В цей час значно розширюється потік політичної інформації, активізується агітаційна, освітня робота окремих партій, громадських організацій, політичних діячів. Тому фактично до функцій виборів можна віднести і функцію розширення комунікацій, розвиток відносин представництва між громадянами та владними інститутами. Під час виборів кандидати регулярно зустрічаються з виборцями, беруть до уваги їх думку, потреби, корегують свої програми у відповідності до висловлених громадянами побажань. Таким чином вибори постають каналом зворотного зв'язку між владою та суспільством, якість цього зв'язку визначає рівень довіри або недовіри до влади, параметри політичної свідомості й особливості політичної участі або неучасті громадян.

Існує кілька підходів до класифікації виборів, в основу яких покладено масштаб (рівень) проведення, ціль представництва (заповнення обраним представником вакантної виборної посади певного органу), терміни проведення, форми прийняття рішення про обрання, стадійність (етапність). Спираючись на такий критерій як форма прийняття рішення про обрання, можна виокремити прямі та непрямі вибори. За умов проведення прямих виборів питання про обрання вирішують громадяни безпосередньо, у такий спосіб обирають нижні або єдині палати парламенту, президентів у президентських та змішаних республіках. При проведенні непрямих виборів питання про обрання вирішують обрані громадянами особи – виборщики або депутати, цей спосіб використовуються для формування верхніх палат парламентів, іноді для надання повноважень президентам. Непрямі вибори можуть відбуватися у кілька турів, стадій або етапів. Загалом, якщо

використовувати такий критерій як етапність проведення виборів, то можливе виокремлення таких моментів: у разі встановлення результату виборів після однократного голосування виборців, вважається, що вибори проведено в один тур, якщо для цього потрібно два або більше голосувань, то відповідно – у два тури і більше. Другий і наступні тури називаються повторними виборами або повторним голосуванням. За рівнем або масштабом проведення виборів вирізняють національні та регіональні (місцеві, локальні, адміністративні) вибори. Національні вибори відбуваються в усій країні та слугують обранню депутатів до вищого представницького органу влади держави (парламенту) або для обрання президента. Регіональні вибори використовуються для обрання представників до органів місцевого самоврядування. Також відрізняють загальні та часткові вибори. У загальних беруть участь усі виборці країни. Часткові відбуваються за необхідністю поповнити склад палати парламенту через дострокове вибуття окремих депутатів. Загальна світова практика дозволяє виокремити чергові та позачергові вибори. Чергові вибори проводяться у терміни вказані у законі у зв'язку із закінченням терміну повноважень. Позачергові вибори проводяться у разі дострокового розпуску палати парламенту або внаслідок позбавлення повноважень посадової особи.

ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА І ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРІВ

Здійснити демократичне оновлення складових політичної системи шляхом виборів можливо лише за умов їх відповідності нормам, які дозволяють інтерпретувати вибори саме як демократичну процедуру. Для того, щоб вибори повною мірою відповідали своєму призначенню, необхідно аби вони базувалися на певних принципах. Загалом виокремлюють дві групи принципів: принципи виборчого права, які визначають статус, положення кожного громадянина на виборах; а також принципи організації виборів. Фактично означені принципи формують систему координат, систему ціннісних настанов, в межах якої кожна країна будує свою власну виборчу систему і проводить виборчі кампанії різних рівнів. У законах, які регулюють виборчий процес, принципи виборчого права і принципи організації виборів отримують конкретизацію і необхідні гарантії. Порушення принципів виборчого права і принципів організації виборів не дозволяє реалізувати функції виборів, а отже підриває легітимність органів влади, сформованих з такими порушеннями.

Принципи виборчого права традиційно представлені такими елементами: принцип загальності, принцип рівності, принцип свободи вибору, принцип таємного подання голосів.

Принцип загальності полягає у тому, що всі громадяни незалежно від статі, раси, рівня освіти, доходу мають активно – у якості виборця, і пасивно – у якості кандидата, право на участь у виборах. Особа, за якою конституцією або законом визнано право голосу, називається виборцем. У більшості випадків виборцями можуть бути лише громадяни даної країни, але з кінця ХХ ст.

почастішали практики надання права голосу на виборах до місцевих органів самоврядування іноземним громадянам та особам без громадянства, які постійно мешкають у відповідній місцевості. Сукупність виборців країни або територіальної одиниці називається виборчим корпусом – електоратом. Фактично принцип загальності означає, що виборчі права, принаймні активне виборче право, визнається за усіма дорослими і психічно здоровими громадянами. Проте історія і практика свідчать, що ніякі вибори не можуть бути абсолютно вільними від цензових обмежень – спеціальних умов, якими, відповідно до конституції і виборчих законів, обмежується коло осіб, що беруть у них участь. Звісно, підгрунття, межі й наслідки таких обмежень впливають на результати виборів і дещо викривляють волевиявлення громадян. Саме тому загальна тенденція у демократичних країнах полягає у скороченні кількості цензів, зменшенні максимальних меж виборчих цензів, що дозволяє розширювати число потенційних виборців і кандидатів, і, відповідно, посилює конкурентність в електоральному процесі. У сучасних демократичних системах наявні кілька об'єктивних цензів: віковий, моральний, ценз осілості та ценз недієздатності; інші обмеження розглядаються як данина певним традиціям або як суб'єктивне тлумачення особливостей взаємозв'язку держави і громадянина.

Серед виборчих цензів в межах принципу загальності виокремлюють насамперед віковий, який означає визнання за особою виборчих прав за умов досягнення нею певного віку. У теперішній час спостерігається стійка тенденція до зниження вікового цензу для активного виборчого права, що пов'язано зі зниженням віку громадянського повноліття. Більшість держав сучасного світу активне виборче право надають особам від 18 років, лише деякі – особам 19 – 21 року, а у таких країнах як Бразилія, Куба, Іран, Нікарагуа активним виборчим правом користуються з 16 років. Зазвичай для отримання активного виборчого права потрібно досягнути відповідного віку на день виборів, проте бувають випадки, коли виборче право надаються особам, яким виповнюється певна кількість років на момент офіційного початку виборчої кампанії. Для пасивного виборчого права вікові цензи вищі. Сенс вікового цензу для пасивного права зрозумілий – для того, щоб вирішувати питання управління необхідний певний рівень зрілості людини, певна кількість накопиченої інформації про оточуючий світ, певні навички і досвід у вирішенні життєвих проблем, певна здатність розуміти, усвідомлювати ці проблеми. Усе це набувається з віком, проте слід визнати, що у різних людей із досягненням різного віку. Одні стають зрілими досить рано, інші пізніше, проте закон орієнтується не на окремі випадки, а на середньостатистичні тенденції. Верхня вікова межа для обрання до державних органів, як правило, не встановлюється. Досвід останніх десятиліть дає приклади, коли перші посади у державі (голова держави, голова уряду) успішно обіймають особи на сьомому, восьмому і навіть дев'ятому десятку життя. Цікавою новацією у світовому конституційно-правовому просторі є практика Республіки Хорватія, де активне та пасивне виборче право у відповідності до Конституції Хорватії і Закону про вибори депутатів Парламенту зрівнюють у віковому цензі й надають особам з 18 річного віку без додаткових вимог до пасивного виборчого права; також у

Законі про вибори зафіксована можливість надання повної конституційної правосуб'єктності громадянам Хорватії з 16-річного віку при наявності офіційної легальної роботи. В Україні активне виборче право мають усі громадяни України, які досягли 18-ти років, пасивне виборче право надано громадянам, які балотуються на посаду депутата місцевої ради, сільського, селищного, міського голови з 18 років, для участі у виборах на посаду народного депутата України з 21 року, кандидат на посаду Президента України повинен досягти 35 років.

На особливу увагу заслуговують так звані моральні цензи у сучасному світі. Моральний ценз обмежує активне і пасивне виборче право. Фактично в межах діючих моральних цензів особа може бути позбавлена публічних прав, включаючи виборчі права, або відчуті призупинення дії прав за вироком суду без позбавлення волі. У Мексиці, наприклад, не голосують особи, які зловживають наркотиками, а за Конституцією 1917 р. виборчі права громадян призупинялись у випадках систематичного пияцтва і бродяжництва. У Нідерландах не мають права голосувати особи, позбавлені батьківських прав. Найпоширенішою практикою у межах морального цензування загального виборчого права є неможливість участі у виборах у якості кандидата особи, яка перебуває за вироком суду у місцях позбавлення волі. Водночас навіть загальноновизнані демократичні країни інколи зберігають таку норму, як позбавлення активного виборчого права для засуджених. Так, за законодавством Великобританії не мають права брати участь у голосуванні особи, яким призначено покарання у вигляді позбавлення волі за вироком суду. Окрема складова морального цензу позбавлення пасивного виборчого права у зв'язку з порушеннями законодавства про вибори. Так, у відповідності до Виборчого кодексу Франції, не можуть бути обраними до Національних зборів особи, які визнанні винними у порушенні виборчого законодавства. Виключення зі списку осіб, які володіють пасивним виборчим правом, у Великобританії відбувається у випадку, якщо особу визнано винною у використанні «нечесних і незаконних прийомів на виборах».

Ценз осілості – наявність обов'язкового мінімального терміну перебування на певній території, тобто за особою визнаються виборчі права лише після того як вона проживе у певній країні, певній місцевості певний час. Сенс цього цензу полягає у тому, що виборець повинен бути хоча б мінімально обізнаним з проблемами своєї місцевості, де він має брати участь у виборах. Цей ценз спрямований проти осіб, які не мають постійного місця проживання або часто його змінюють, що не розглядається більшістю законодавств країн світу як чеснота добропорядного громадянина. Проте останнім часом спостерігається тенденція до скорочення або відмови від цензу осілості, принаймні на загальних виборах. З цензом осілості не слід плутати ценз громадянства, у відповідності до якого до участі у виборах допущені лише особи, які володіють громадянством даної держави не менше встановленого терміну. Цей ценз не пов'язаний з тривалістю проживання у країні, і, в принципі, не вимагає сам по собі цього проживання. Так, у відповідності до Конституції США 1787 року, членом Палати представників Конгресу США

може бути обрана особа, яка перебуває у громадянстві США не менше 7 років, а сенатором – не менше 9 років. В Тунісі натуралізовані громадяни отримують право голосу через п'ять років після отримання громадянства, в Таїланді такі громадяни виборчого права взагалі не отримують. За сучасним французьким законодавством до виборця зберігаються вимоги цензу осілості, який складає не менше як шестимісячний термін проживання у відповідній комуні для отримання права голосу. У відповідності до Федерального закону про вибори Федеративної Республіки Німеччини (ФРН), активним виборчим правом володіють особи, які є громадянами і проживаються у ФРН не менше як три місяці.

Для пасивного виборчого права у деяких країнах світу зберігається ценз місця народження, особливо це стосується можливості претендувати на найвищу посаду в державі. Так, у Конституції США зазначається, що на посаду президента не може бути обрано особу, яка не є громадянином Сполучених Штатів за народженням, тобто президентом може бути лише людина, яка народилася у цій країні.

Усюди у світі обмежують виборчі права психічно хворих громадян, яких у судовому порядку визнають недієздатними, відправляючи на лікування до відповідних установ. Різновидом цього обмеження розглядають також встановлення опіки над громадянином, на час дії опіки особа, за звичай, позбавляється виборчих прав. Означене обмеження визначається як ценз недієздатності.

Ще на початку виникнення сучасних представницьких практик формування органів влади з'явився майновий ценз. Він полягає в обов'язковій належності виборцю на законних підставах майна не нижче встановленої суми або регулярної сплати певного визначеного розміру податку. Вважалося що особи, які не мають у власності достатньої кількості майна не можуть бути залучені до управління державою. Боротьба робітничого класу за свої права, зростання освітнього рівня широких верств населення привело до того, що у ХХ ст. цей ценз практично усюди був відмінений і виборче право стало вважатися загальним. Проте поширеною практикою залишається позбавлення виборчих прав осіб визнаних банкрутами. Так, у деяких муніципалітетах Данії не отримують права голосу особи, які отримують соціальну допомогу з бідності або особи потерпілі банкрутство. За законодавством Великобританії, пасивним виборчим правом також не користуються банкрути.

З майновим цензом тісно пов'язаний освітній ценз і ценз письменності. Освітній ценз передбачав допуск до участі у виборах осіб, які володіли встановленим обсягом освіти. Проте з поширенням безкоштовної і обов'язкової початкової, а потім і так званої основної освіти цей ценз втратив свій майновий характер і майже зник. Ценз письменності передбачає вміння читати і писати на державній мові, а інколи розуміти і тлумачити конституцію країни. На практиці такі умови висуваються, насамперед, для надання пасивного виборчого права. Зрозуміло, що участь у політичному житті вимагає певного рівня розумового розвитку і освіченості без чого громадянин стає лише об'єктом політичного маніпулювання. Водночас існує проблема: якими критеріями користуватися для

встановлення рівня освіти аби запобігти зловживанням та формалізації цієї процедури.

На зорі парламентаризму серед виборчих цензів наявним був і ценз статі, який передбачав недопущення до участі у виборах жінок. Відмова від цього обмеження відбулася протягом ХХ ст. Вперше жінкам надали право голосу у Новій Зеландії у 1893 р. Трохи пізніше було скасовано ценз статі в Австралії 1902 р., Фінляндії – 1906 р. Цікаво, що у Франції жінки отримали право голосу лише у 1944 р., а в Іспанії – 1977 р. Нині для забезпечення представництва жінок у представницьких органах влади у відповідності до загальної пропорції співвідношення чоловічого і жіночого населення певної країни, багато держав ідуть шляхом квотування представництва жінок у парламентах і органах місцевого самоврядування. Так, 1994 р. у бельгійському законодавстві було закріплено положення про максимально можливе представництво осіб кожної статі у виборчих списках. 1996 р. внесено доповнення, яке передбачало, що представники однієї статі не повинні складати більше ніж три чверті списку, у 1999 р. – не більше двох третин списку, з 2002 року законодавчо встановлено, що перші три позиції у виборчому списку партії не можуть бути закріплені за представниками однієї статі. Схожа тенденція квотування участі жінок у виборчому процесі та їх представництва в органах, які формуються шляхом виборів, спостерігається у багатьох країнах Європи.

У сучасному світі зустрічаються, хоча і досить рідко, релігійні цензи. Так, для обрання до іранського парламенту необхідно активно сповідувати іслам. Подібну вимогу висували і таліби, захопивши владу в Афганістані.

Поширеною є практика специфічних обмежень для пасивного виборчого права, сутністю яких є так звана несумісність посад. Таке обмеження передбачає що особа, яка обіймає певну посаду або володіє виборним мандатом, займається певним видом діяльності не може бути обраною. Часто під таку категорію населення підпадають кадрові військові та служителі різних культів. Так, у відповідності до законодавства Великобританії, пасивним виборчим правом не користуються священики англіканської церкви, особи, які знаходяться на державній службі, діючі військовослужбовці. Також у практиці переважної більшості країн світу не допускається сумісництво кількох виборних мандатів і кожний кандидат має право бути висунутий лише в одному виборчому окрузі одночасно.

Принцип рівності полягає у тому, що кожен виборець має тільки один голос, який оцінюється при підрахунку голосів однаково незалежно від його приналежності тій або іншій особі. Для дотримання принципу рівного виборчого права необхідно, щоб усі голоси мали рівну вагу, тобто рівний вплив на результат виборів. Це досягається забезпеченням єдиної норми представництва: на кожного депутата повинна припадати однакова кількість мешканців або виборців. З урахуванням цієї норми створюються виборчі округи. Принцип рівного виборчого права постає наслідком найважливішого прояву конституційно гарантованого рівноправ'я громадян, яке забезпечується наявністю у кожного виборця такої ж кількості голосів як і у будь-якого іншого виборця. У деяких країнах можливі відхилення від принципу рівного виборчого

права, які націлені на гарантування представництва таким групам суспільства, які інакше можуть його не отримати. Так, у Бутані з 150 місць парламенту 10 закріплені за монастирями, представники яких обираються центральними та місцевими корпораціями монастирів.

Принцип свободи вибору пов'язаний і з активним, і з пасивним виборчим правом і означає, що громадянин сам вирішує брати йому участь у виборчому процесі або ні, і якщо брати, то в якій мірі. Ніхто не може бути змушений брати участь у голосуванні або відмовитися від нього. Ніхто не може примусово стати кандидатом на посаду або відмовитися від цього. Фактично принцип свободи вибору передбачає виключення тиску на волевиявлення виборця чи кандидата на виборчу посаду. Проте у сучасному світі дуже актуальної стає проблема неучасті громадян у голосуванні, що підриває фундаментальні засади народного представництва і базові принципи формування органів влади у демократичних політичних системах. Неучасть виборців у виборах отримала назву абсентеїзму. На його рівень впливають різні причини, але найчастіше політичні та економічні обставини. Абсентеїзм може бути політичним і аполітичним. Аполітичний характеризується тим, що виборець не бере участь у виборах внаслідок якоїсь перешкоди – хвороби, від'їзду, віддаленості виборчої дільниці, або тому, що вибори його просто не цікавлять. Політичний абсентеїзм проявляється як акт політичної демонстрації незгоди виборця з висунутими кандидатами, їх позиціями, програмами; коли виборець не бере участі у голосуванні, оскільки вважає, що вибори не можуть бути чесними і, відповідно, органи влади, які будуть сформовані внаслідок цієї процедури, не будуть легітимними. Високий рівень абсентеїзму призводить до обрання органа влади невеликою частиною виборчого корпусу, що об'єктивно дає підстави сумніватися у легітимності органа або може призвести до безрезультатності виборчого процесу, якщо закон встановлює обов'язковий мінімум участі у виборах. Для зменшення аполітичного абсентеїзму вводяться такі інститути як голосування поштою, голосування за дорученням, інтернет-голосування. Для боротьби з абсентеїзмом низка країн використовує обов'язковий вотум – юридичний обов'язок виборця взяти участь у голосуванні. Участь у виборах розглядається як громадянський обов'язок, за порушення якого передбачають санкції. Санкції бувають різні. Так, в Італії використовують моральні санкції, в Австралії, Бельгії можуть оштрафувати виборця, який не виконав свій обов'язок, у Греції можливе, навіть, ув'язнення. В Аргентині виборець який не виконав свій обов'язок не лише штрафується, але і позбавляється можливості протягом кількох років займати державні посади. Як свідчить світова практика за умов існування обов'язкового вотуму участь виборців у голосуванні підвищується, проте аналітики зауважують на певну штучність легітимації влади у такий спосіб.

Принцип таємного подання голосів полягає у тому, що рішення конкретного виборця не повинно бути будь-кому відомо. Цей принцип полягає у виключенні спостереження та контролю за волевиявленням виборця для чого на кожній виборчій дільниці обладуються кабінети для таємного заповнення виборчих бюлетенів. При голосуванні бюлетенями може використовуватися

додаткова гарантія дотримання принципу тайного голосування – використання виборчого конверту, до якого виборець повинен вкласти свій заповнений бюлетень. Коли виборець залишає кабінку для голосування у руках в нього лише конверт, який він опускає до виборчої урни. Якщо виборець не бажає голосувати, він може опустити до урни пустий конверт. Як свідчить історія виборів, принцип таємного подання голосів інколи реалізовувався у досить цікавий спосіб. Так, після Другої світової війни за умов неписьменності більшості населення в Албанії практикувалось таємне голосування гумовими кулями. Виборець отримував кулю, ховав її у кулак, потім опускав руку по черзі до скрині для голосування «за» та «проти» єдиного кандидата, після чого повертав до виборчої комісії долоню руки, демонструючи, що куля опущена в один з ящиків для голосування.

Група принципів організації виборів у сучасній світовій практиці представлена наступними компонентами: свобода виборів, альтернативність, конкурентність, періодичність і рівність можливостей. Принцип свободи виборів передбачає відсутність політичного, адміністративного, соціального, економічного, інформаційного тиску на виборця, кандидатів, організаторів виборів. Принцип альтернативності полягає в обов'язковій наявності реального вибору між запропонованими кандидатами, тобто виборчій бюлетень повинен містити принаймні прізвища двох кандидатів, які розглядаються як альтернатива один одному, і виборець має можливість обрати між ними. Конкурентність виборів передбачає змагальність між кандидатами, яка проявляється у період виборчої кампанії. Змагання між кандидатами передбачає боротьбу за голоси виборців, тобто вони здійснюють конкуренцію під час виборчих перегонів і наприкінці підрахунок голосів виявляє переможця кампанії. Періодичність виборів означає, що у країні вибори відбуваються через певний термін, визначений Конституцією і законами про вибори. Періодичність виборів дозволяє виборцям регулярно оновлювати склад виборних органів, підтверджуючи довіру особам, яких обирають, або відмову у такій довірі. Це стимулює осіб, яких обирають, та політичні об'єднання рахуватися з інтересами та настроями виборців, підтримувати з ними постійний зв'язок, переконувати їх у правильності свого політичного курсу або у своїй здатності належним чином скорегувати його. Тривалість строку повноважень виборного органу має важливе значення, і визначити її оптимальним чином не завжди легко. Короткий термін повноважень дозволяє точніше відобразити у складі виборного органу поточні переваги та настрої електорату, проте не дає можливості обраним особам у повній мірі проявити себе, виконати заплановане. Тривалий термін повноважень може призводити до відриву виборних осіб від електорату, його потреб та очікувань. Термін повноважень парламентів, зазвичай, становить 4-5 років, президентів – 5-7 років. Як свідчить практика, парламенти мають змогу подовжити термін своїх повноважень лише у випадку національної кризи або під час війни, проте у президентських республіках парламент не має права ні подовжувати, ні скорочувати термін своїх повноважень і вибори відбуваються регулярно. Так, 1944 р. у США було проведено вибори незалежно від того, що країна брала участь у Другій світовій

війні. Реалізація на практиці принципу рівності можливостей – найбільша проблема сучасних виборчих кампаній в усьому світі. Часто порушується саме цей принцип на виборах, що, безперечно, спотворює результати виборів і компрометує їх демократичність. Означений принцип передбачає рівність матеріальних та інформаційних можливостей кандидатів під час виборчих перегонів. Для забезпечення принципу рівності можливостей встановлюється максимум витрат для кандидатів для проведення кампанії, а також рівність безкоштовного часу у державних засобах масової інформації. Загальна тенденція в цьому аспекті полягає в орієнтації на перехід на державне фінансування виборчих кампаній, коли за наслідками волевиявлення громадян держава покриває кандидатам витрати на агітацію з урахуванням поданих за них голосів. Так, у відповідності до німецького законодавства, за голос кожного виборця з перших п'яти млн. громадян, які проголосували за певну політичну партію, вона повинна отримати 1.3 євро, а за кожний голос понад п'ять млн. громадян – 1 євро. Ці бюджетні кошти – цільові збори з кожного німецького громадянина, який має право голосу.

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

Виборчий процес визначається як врегульована законом діяльність індивідів, органів, організацій та груп з підготовки і проведення виборів до державних і самоврядних органів. Це впорядкована нормами діяльність, яка складається зі стадій розташованих у певній послідовності. Зазвичай виокремлюють наступні стадії: призначення дати виборів, утворення виборчих округів, створення виборчих органів (комісій), реєстрація виборців (складання списку виборців), висування та реєстрація кандидатів, передвиборна агітаційна кампанія, голосування, підрахунок голосів та встановлення підсумків голосування, можливий другий тур голосування або нові вибори, опублікування результатів виборів. Усі стадії мають місце і на загальних виборах, і на часткових.

Призначення виборів полягає у встановленні дати голосування. Якщо мова йде про чергові вибори, то часто конституція, закони мають певні вказівки стосовно визначення дати голосування. Але бувають випадки, коли заздалегідь визначеної дати немає, тому у кожному конкретному випадку необхідним є видання спеціального акту, який встановлює дату виборів. Повноваження по встановленню дати можуть належати президенту або парламенту, але у будь-якому випадку вповноважений суб'єкт керується існуючими розпорядчими документами з цього приводу. У багатьох країнах загальні вибори проводяться лише у вихідні дні, особливо це важливо у випадках коли встановлено обов'язковий вотум, оскільки виборці повинні отримати найкращі умови для реалізації права голосу.

Вибори проводяться по виборчих округах, які визначаються центральною владою в державі. Процедуру утворення виборчих округів називають нарізкою виборчих округів. Виборчий округ – найбільш поширений різновид виборчих

одиниць. Він визначається як територіальна одиниця, яка об'єднує громадян для обрання депутата до представницьких органів держави та місцевого самоврядування. Округи можуть створюватися спеціально, ними можуть виступати території суб'єктів федерації або одиниць політико-територіального розподілу (області, міста, провінції). У випадках, коли виборчі округи не створюються, уся країна є єдиним виборчим округом. Інколи можливе формування представницьких органів не за територіальним, а за іншим принципом, у такому випадку в якості виборчих одиниць можуть виступати трудові колективи, їх об'єднання, профспілки. Розподілення території на виборчі округи має важливе політичне значення, оскільки від цього можуть залежати результати виборів. Зазвичай принципи розподілення території на виборчі округи встановлюється законом або фіксуються у конституції. Серед вимог до розподілення території на виборчі округи міститься часто зауваження про демографічне співставлення територій, тобто потенційних виборців на кожному з виборчих округів має бути приблизно однакова кількість. Оскільки можливі помітні коливання між регіонами за кількістю громадян, які не володіють правом голосу (наприклад, унаслідок помітних розбіжностей у рівні народжуваності є регіони зі значною кількістю дітей і навпаки) для забезпечення рівної ваги голосів у якості норми представництва приймають не кількість мешканців, а кількість виборців. Проте слід пам'ятати, що депутат представляє не лише виборців, але усю сукупність мешканців свого виборчого округу. В залежності від кількості депутатів, яких обирають у виборчому окрузі, але не від кількості висунутих кандидатів, виборчі округи діляться на одномандатні та багатомандатні. Для багатомандатних виборчих округів кількість мандатів також повинна бути однаковою і вони мають характеризуватися приблизно рівною кількістю мешканців (виборців). Трапляються випадки коли єдина норма представництва навмисно порушується при нарізці виборчих округів. Якщо округ одномандатний, то він може бути значно більшим за інший, це штучно збільшує вагу голосів виборців з малих округів та зменшує її для виборців з крупних округів. Наприклад, якщо в округах з населенням 100 тисяч мешканців і 200 тисяч мешканців обирають по одному депутату, то голос виборця першого округу «важить» приблизно удвічі більше, ніж голос виборця другого округу. За багатомандатними округами можна досягти такого самого ефекту. Така практика отримала назву «виборча геометрія» або «виборча географія», фактично – це махінація, яка межує з фальсифікацією, оскільки порушує принцип рівності виборчого права і, відповідно, викривляє волевиявлення виборців.

Функція безпосереднього проведення виборів, організаційного керівництва усім виборчим процесом належить виборчим органам (комісіям). Фактично для проведення виборів формується система виборчих комісій або мережа виборчих органів: територіальні, окружні, дільничні. Територіальні виборчі органи, включаючи центральні, ґрунтуються на системі політико-територіально устрою держави. Окружні органи діють у виборчих округах у випадку, коли виборчі округи не співпадають з політико-територіальними одиницями. Дільничні діють на виборчих дільницях. Дільничні органи,

зазвичай, забезпечують реєстрацію виборців, корегують її, організують голосування визначають його підсумки за виборчою дільницею. Окружні виборчі органи реєструють висування кандидатів, забезпечують нормальний хід передвиборчої кампанії та визначають результати виборів за виборчим округом. Часто керівництво або увесь склад виборчих органів заміщується за посадами певними чиновниками державного апарату. Так, наприклад, у Німеччині виборчі органи кожного рівня включають відповідного керівника виборів, зазвичай це чиновник статистичної установи, у Великобританії керівництво виборчим процесом на виборчих округах покладено на так званих чиновників з виборів, традиційно ці функції виконують керівники місцевих органів влади (шерифи графств, мери міст). Центральна (національна) виборча комісія працює на постійній основі, є комісією вищого рівня щодо всіх територіальних та дільничних комісій, вона очолює систему виборчих комісій. Утворення виборчих дільниць – суто технічний процес, оскільки сама виборча дільниця – це територіальна одиниця, яка об'єднує виборців спільним місцем голосування. Фактично для підготовки, проведення голосування та підрахунку голосів виборців територія села, селища, міста, району в місті, що входить до складу виборчого округу, поділяється на виборчі дільниці. В межах виборчого округу встановлюється єдина нумерація виборчих дільниць, у засобах масової інформації оприлюднюються дані про їх межі та місцезнаходження. Поширеною є практика створення трьох видів дільниць: звичайних, спеціальних та закордонних. Звичайні виборчі дільниці утворюються для організації голосування виборців за місцем їх проживання. Спеціальні виборчі дільниці утворюються в установах кримінально-виконавчої системи, у стаціонарних лікувальних закладах, на кораблях, які перебувають у день голосування у плаванні, на полярних станціях. Закордонні виборчі дільниці утворюють при дипломатичних та інших офіційних представництвах держави за кордоном, у військових формуваннях, розташованих за межами держави.

Для підготовки та проведення голосування складають загальні списки виборців, які проживають на відповідній території, зазвичай на підставі відомостей про місце їх проживання за встановленою формою. Реєстрація виборців – необхідна умова здійснення виборцем свого права голосу, яка означає включення особи до списку виборців, що є підставою для допущення до голосування. Реєстрація виборців націлена на встановлення осіб, які мають право голосу, і відповідно можливість подати виборчий бюлетень. В залежності від особливостей законодавства реєстрація може бути обов'язковою публічною або особистою добровільною. Система особистого добровільного реєстрування, поширена у США та Франції, полягає у тому, що виборець сам приходить з документами до відповідної установи та реєструється для участі у виборах. Така практика часто призводить до того, що багато виборців залишаються незареєстрованими і юридичний виборчий корпус виявляється значно меншим, ніж реальний.

Висування і реєстрація кандидатів – найбільш важлива після голосування стадія виборчого процесу. На цій стадії визначається коло осіб, з числа яких будуть обрані президенти, депутати, сенатори, радники місцевого

самоврядування та інші виборні особи. Існує кілька способів висування кандидатів. Перший – самовисування. Особа, яка бажає балотуватися у депутати, подає до відповідних органів заяву з біографічними даними і, якщо це передбачається законодавством, вносить виборчу заставу. Застава повертається, якщо кандидат отримав встановлену кількість голосів виборців на виборах, зазвичай від 5% голосів. Другий спосіб – висування групами виборців. У такому випадку за кандидата або список кандидатів збирають встановлену кількість підписів виборців округу, на якому передбачається балотування. Третій спосіб – це висування політичними партіями або іншими громадськими об'єднаннями. Зазвичай такий спосіб використовується в умовах системи пропорційного представництва і пов'язаних з нею багатомандатних виборчих округів, де висуваються списки кандидатів. Часто окреслені способи висування кандидатів поєднуються. У багатьох країнах кандидат, який висувається, окрім власного бажання повинен мати певну громадську підтримку. Це необхідно для уникнення, так званих, випадкових кандидатів, яких ніхто не знає, і які нікого крім себе не представляють.

Така стадія виборчого процесу як агітаційна кампанія часто характеризується мінімальним правовим регулюванням або ослабленим контролем за діяльністю зареєстрованих кандидатів та їх прихильників. Починаючи з XVIII-XIX ст.ст., політичні сили практикували переважно прямий вплив на виборця, часто користуючись підкупом, наприклад, давали виборцю черевик і заповнений бюлетень, коли виборець виходив з ділянки для голосування і виносив пустий бюлетень, чим підтверджував, що раніше заповнений бюлетень він опустив до виборчої урни, отримував другий черевик. Розвиток засобів масової інформації (ЗМІ) створив умови для масованого непрямого впливу практично на увесь виборчий корпус, тому сьогодні агітаційні кампанії переважно зорієнтовані на використання непрямого впливу на виборця за допомогою реклами. На агітаційну кампанію припадає найбільша частка виборчих витрат. Держава фінансує вибори у певній мірі, що знаходить своє відображення у фінансових та бюджетних законах. Так, Франція здійснює покриття державою виборчих видатків на друк виборчих бюлетенів, плакатів, інших матеріалів кандидатів, які отримали не менше як 5% поданих голосів. В Ірландії, Великобританії держава надає будівлі для проведення передвиборчих зібрань. У Німеччині кожна з політичних партій, яка бере участь у виборах, отримує від держави виборчий фонд, пропорційний кількості поданих за її кандидатів голосів, такі виплати можуть здійснюватися авансом, з умовою повернення коштів після виборів, якщо за результатами голосування партія отримала зайві кошти. В країнах, де передбачені приватні пожертви партіям і кандидатам на потреби виборчої кампанії, законодавство зобов'язує оприлюднювати звіти про джерела надходжень та витрати виборчих фондів, крім того встановлюються верхні межі виборчих витрат, перевищення яких переслідується у кримінальному порядку. Загальна практика демократичного суспільства передбачає фінансову гласність політичного життя для чого кандидати після виборів зобов'язані надати звіт із зазначенням загальної суми отриманих надходжень, загальної суми видатків протягом трьох місяців, які

передували голосуванню. Так, у США суми, які отримує кандидат, повинні бути задекларовані, анонімні вклади не повинні перевищувати 100 доларів. Фізична особа не має права жертвувати на підтримку політичної партії більше 25 тисяч доларів на рік, а одному кандидату більше 2 тисяч доларів. Юридичні особи фінансують політичних діячів, партій публічно через спеціальні комітети. Передвиборча пропаганда і агітація починається з моменту реєстрації кандидата і закінчується напередодні голосування. За день до голосування забороняється розповсюдження за допомогою будь-яких аудіовізуальних засобів будь-яких повідомлень, які мають характер передвиборчої агітації. Мета такої заборони – дати можливість виборцям зібратися з власними думками, не відчуючи впливу зі сторони. У день голосування не допускається розповсюдження ніяких виборчих документів. У багатьох країнах державним, муніципальним службовцям заборонено взагалі розповсюджувати виборчу документацію кандидатів для того, щоб не створювати видимість підтримки певних кандидатів владними структурами. Кандидатам надають спеціальні місця для розміщення виборчих плакатів, слідкуючи за тим, щоб кожний кандидат, кожний список кандидатів отримали рівну площу для розміщення матеріалів. Поза спеціально наданими і облаштованими місцями, або на місцях, наданих іншим кандидатам, розміщення виборчих матеріалів заборонено. Дотримання цих норм гарантує місцева та центральна адміністрація. Деякі країни на час виборчої кампанії забороняють використання комерційної реклами з метою політичної агітації.

Найголовніша стадія виборчого процесу – голосування. На цій стадії здійснюється народне волевиявлення внаслідок якого частина кандидатів, які балотуються, отримує право на виборний мандат або, якщо виборча система передбачає більше одного туру голосування, отримує право балотуватися у наступному турі. Голосування може бути очним, коли сам виборець безпосередньо голосує, і заочним, коли його волю реалізують інші особи (за довіреністю), можливе голосування поштою та інтернет-голосування. Поштові відправлення в офіційному виборчому конверті не обкладають поштовим збором, такі відправлення оплачуються за рахунок державного бюджету. Голосування поштою використовують близько 10 % виборців Німеччини, Великобританії, Данії. Вперше в Європі мережа Інтернет у загальнодержавному масштабі для голосування на парламентських виборах була використана в Естонії. Проте для більшості країн поки що традиційними залишаються особисті (очні) голосування. Голосування на загальних виборах проводиться зазвичай протягом одного дня, ця практика розглядається як одна з гарантій від можливих фальсифікацій.

Окрема стадія виборчого процесу – підрахунок голосів та встановлення результатів виборів – має свої особливості. Подані голоси підраховують на виборчих дільницях. Підрахунок відбувається гласно і розпочинається відразу по закінченню голосування членами дільничної виборчої комісії на її засіданні. Засідання дільничної виборчої комісії з підрахунку голосів проводиться без перерви і закінчується після складення та підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Пакети з протоколами дільничної

виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, виборчими бюлетенями, списками виборців, а також, за наявності, окремими думками членів виборчої комісії, викладеними у письмовій формі, актами, заявами, скаргами та рішеннями, прийнятими виборчої комісією, невідкладно після закінчення засідання виборчої комісії доставляють до окружної або територіальної виборчої комісії. Загалом результати виборів встановлюються окружними, у окремих випадках – центральними виборчими органами. На основі документів дільничних виборчих органів вони приймають рішення про дійсність виборів, про їх результативність, а у відповідному випадку – і про необхідність ще одного туру голосування. Остаточні результати виборів визначаються центральними або територіальними виборчим органом і офіційно публікуються.

Практично на кожній стадії виборчого процесу існує можливість конфлікту між його учасниками, який обумовлений зіткненням їх інтересів, помилками, а інколи і зловживаннями. Загальний контроль за дотриманням правових положень, регулюючих виборчий процес, здійснюють виборчі органи, рішення яких можна обжалувати у суді. Крім того, представницькі органи відразу після свого обрання і конституювання зазвичай створюють зі свого складу спеціальні комісії, так звані мандатні комісії, які перевіряють відповідність загальних виборів правовим нормам, перевіряють правильність обрання окремих депутатів, обраних на часткових виборах. Виборче законодавство часто містить описи складу правопорушень, пов'язаних з виборами і відповідні санкції за ці правопорушення, включаючи кримінальні. Серед найпоширеніших порушень виокремлюють: вкидання потрібних бюлетенів, маніпуляції при підрахунках, виймання бюлетенів, заміна урн для голосування, купівля чистих бюлетенів, перепис результатів голосування.

СУТНІСТЬ І РІЗНОВИДИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

Виборча система визначається як сукупність визначених законодавством правил, які регулюють перебіг виборчої кампанії та спосіб визначення переможців і розподіл між ними депутатських мандатів. Загалом виборчі системи класифікують переважно на основі особливостей переведення кількості голосів у кількість місць у парламенті, тобто критерієм відміни є порядок визначення результатів виборів. У сучасному світі налічують понад 150 різновидів виборчих систем. Встановлення того або іншого типу виборчої системи в країні є наслідком суб'єктивного вибору представників правлячої політичної еліти, на момент прийняття виборчого законодавства. Цей вибір відображає співвідношення політичних сил у законодавчому органі влади, який приймає рішення про встановлення виборчої системи. Очевидно, що ті або інші способи підбиття підсумків голосування часто виявляються більш вигідними певним партіям і, відповідно, вони домагаються включення до виборчого законодавства саме цих вигідних для них способів. У будь-якому випадку у своїй політиці партії, політичні лідери враховують встановлену виборчу

систему і підлаштовують під неї свою діяльність для залучення голосів виборців. Якщо орієнтуватися на порядок визначення результатів виборів як на основний критерій класифікації виборчих систем сучасності, можна констатувати наявність трьох основних типів виборчих систем: мажоритарна, пропорційна і змішана. Усі інші різновиди є модифікаціями зазначених типів, які утворюються внаслідок поєднання низки чинників, що відображають специфіку політичних процесів у конкретній країні. До таких чинників належать – структура виборчих округів, наявність преференцій, квотування, одиночне або кумулятивне голосування та ін.

Історично першим типом виборчої системи стала мажоритарна система. В основу мажоритарної системи покладено принцип більшості, тобто обраним вважається той кандидат, який отримує встановлену більшість голосів. В залежності від того, яка це більшість (абсолютна, кваліфікована, відносна) система має свої різновиди. Мажоритарна система проста і зрозуміла, оскільки відображає наданий виборцями пріоритет конкретним політикам, а не партіям. Мажоритарна система забезпечує стійкий зв'язок депутата з виборцями і стабільність обраних органів. Останнє підтверджується практикою більшості країн світу, оскільки в органах, сформованих за мажоритарною системою, зазвичай легше створюється проста або конституційна більшість необхідна для ефективної роботи представницьких установ. Проте, мажоритарна система не позбавлена певних недоліків, серед яких часто відзначають її несправедливість, оскільки за умов її реалізації перемогу часто отримує той, кого підтримала реальна меншість виборців, і, як свідчить практика, ця система сприяє крупним партіям і відсікає від участі в органах влади дрібні. Серед різновидів мажоритарної системи, найпростішою прийнято вважати мажоритарну систему відносної більшості. За умов дії такої системи обраним вважається той кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів, тобто більше голосів ніж будь-який з його суперників. Така система результативна – завжди є результат і можна констатувати вирішення питання обрання. Єдиний випадок коли результату може не бути – це отримання однакової найбільшої кількості голосів двома кандидатами. Такі випадки велика рідкість і зазвичай така проблема вирішується жеребкуванням. За умов дії такої системи не встановлюють обов'язковий мінімум участі виборців у голосуванні, якщо проголосував хоча б один виборець – вибори визнаються дійсними. Інший різновид мажоритарної системи – мажоритарна система абсолютної більшості вимагає для обрання абсолютної більшості голосів, тобто більше половини від загальної кількості. Загальна кількість може визначатися виходячи з кількох параметрів: загальна кількість зареєстрованих виборців, загальна кількість поданих голосів, загальна кількість поданих дійсних голосів. За умов існування такої системи зазвичай встановлюється нижній поріг участі виборців у голосуванні. Якщо цей поріг не досягнуто, вибори вважаються недійсними або такими, що не відбулися. Нижній поріг участі виборців в голосування часто складає половину зареєстрованих виборців. Недоліком такої системи є нерезультативність, вона тим вірогідніша чим більша конкуренція кандидатів. За умов, коли у першому турі не було отримано результату, призначається

другий тур або переголосування, у другому турі зазвичай для перемоги достатньою є відносна більшість голосів. За такою схемою обирають Президента України. Третій різновид мажоритарної системи – мажоритарна система кваліфікованої більшості менш розповсюджена у порівнянні з двома першими. Вона побудована на визнанні переможцем того кандидата, який набрав кваліфіковану більшість голосів. Кваліфікована більшість встановлюється законом і перевищує абсолютну більшість, існуючи приклади коливаються у межах 55-75% від загальної кількості виборців або дійсних поданих голосів. Така система є менш результативною ніж інші типи мажоритарних систем.

Не повне представництво інтересів різних верств виборців за умов існування мажоритарної виборчої системи намагається подолати інший поширений вид виборчої системи – пропорційна система. Сутність пропорційної системи полягає у розподіленні мандатів пропорційно голосам, які отримала партія або виборча коаліція на виборах. Головна перевага пропорційної системи полягає у представництві політичних партій у виборних органах у відповідності до їх реальної популярності серед виборців. Ця особливість даного типу виборчої системи дозволяє повніше відображати інтереси різних соціальних груп, практично усіх верств суспільства, активізує участь громадян у виборах і в політиці. До переваг пропорційної виборчої системи зазвичай зараховують також справедливість, оскільки місця отримані політичною силою пропорційні співвідношенню сил у суспільстві, така система гарантує представництво і дрібним партіям, якщо вони здобувають підтримку електорату. Окремий позитив даної системи – це голосування в один тур, що економічно вигідно та виключає маніпулювання. Пропорційна система ефективна у поліетнічних складних країнах з актуальною проблемою представництва релігійних, етнічних меншин. За пропорційною системою використовується великі багатомандатні округи: чим більша величина округу, тобто кількість мандатів, які розподіляються в окрузі, тим більш пропорційно розподіляються місця між політичними силами. Пропорційна система дозволяє значно розширити діапазон реального вибору. Вибори є суто партійними, партії, які беруть участь у виборах, формують виборчі списки, за які голосують виборці. До запропонованих партійних списків часто включено стільки людей, скільки необхідно обрати за виборчим округом. Очевидні переваги пропорційної виборчої системи не позбавляють її від недоліків. Насамперед дана система віддаляє виборця від обранця, громадяни голосують за партійний список, а не за конкретного кандидата, до якого вони можуть адресувати свої вимоги і побажання. Крім того, сформовані у такий спосіб органи влади характеризуються нестабільністю, оскільки у них складно створити стійку більшість, що, відповідно, ускладнює ефективну роботу. Також пропорційна виборча система стимулює дроблення партійної системи і політичну диференціацію, що може спричинити жорстке протистояння навіть за межами представницького органу влади. Аналітики зазначають, що навіть у сталих демократичних системах використання пропорційного представництва стимулює процес відчуження партійної верхівки від пересічних партійців і

електорату, які мають вкрай обмежені можливості для впливу на формування виборчих списків кандидатів, і часто ця процедура перетворюється на певну кулуарну (закулісну, закриту), а інколи і на корупційну, схему купівлі-продажу місць у партійному списку. Пошуки способів нівелювати недоліки пропорційного представництва привели до виникнення різних модифікацій цієї системи. Так, для укрупнення партійних фракцій у парламенті, який формується за пропорційною системою, для уникнення засилля у ньому постійно конфліктуючих між собою мілких угруповань, чому сприяє пропорційна система, часто використовують обмеження пропорційного представництва на користь крупних та середніх партій за допомогою загороджувального бар'єру. Загороджувальний бар'єр (загороджувальний пункт) – мінімальна кількість голосів, яку має набрати список для претендування на представництво. Звісно, бар'єр призводить до певного викривлення пропорційності, але надає обраним органам більшої стабільності, зменшує ризик розколу, стимулює укрупнення політичних сил. Внаслідок використання загороджувального пункту при підведенні підсумків голосування з розподілення мандатів виключають партії, які не зібрали визначеного відсотку голосів. Високий загороджувальний бар'єр призводить до того, що значна частина виборців виявляється непередставленою, тому у демократичних системах не допускають його підвищення для окремих партій за позначку у 5-7%. Інколи вища позначка бар'єру фіксується для представництва партійних блоків, а нижча для представництва окремих партій. Наприклад, виборчий бар'єр в Угорщині – 5%, якщо утворено блок з двох партій він підвищується до 10%, якщо з трьох – до 15%.

Історично ідеї пропорційного представництва почали широко обговорюватись з часів Великої Французької революції, тобто з кінця XVIII ст., проте перші опрацьовані проекти пропорційних виборчих систем були запропоновані у 40-х рр. XIX ст. Т.Джилпінном і В.Консідераном. Вперше на практиці пропорційна система була реалізована у 1889 році у Бельгії і з того часу пропорційне представництво здобуває усе більшого розповсюдження по усьому світу. За підрахунками фахівців, нині існує близько сотні модифікацій такої системи. Одним з поширених критеріїв відміни є розрахунок виборчої квоти або так званого виборчого метру. Виборча квота – це найменше число голосів, яке необхідне для обрання одного депутата. У кожній модифікації пропорційної системи існують свої формули розрахунку. Так, в основу розподілення можна покласти розрахунок за найбільшим залишком Т.Хейра, за найвищим середнім з різними дільниками (Сент-Лаге, Д'Хонта, Імперіалі, Хагенбах-Бішофа). Проте найпростіша класифікація пропорційної виборчої системи зорієнтована на пересічного виборця пропонує виділення трьох різновидів: пропорційної системи закритих загальнонаціональних списків, пропорційної системи закритих регіональних списків, а також пропорційної системи з преференціями. Закритий або жорсткий список означає, що кандидатів обирають у порядку встановленому партією. Особливістю пропорційної системи загальнонаціональних партійних списків є те, що виборці всієї країни віддають голос за представників однієї з політичних партій,

об'єднань і депутатські мандати розподіляються пропорційно набраній кожною партією або партійним об'єднанням кількості голосів виборців у масштабах всієї країни. Пропорційна система регіональних партійних списків чи регіонального розподілу мандатів побудована на розподілі мандатів у кожному регіоні окремо відповідно до набраних партіями у цьому регіоні голосів та відповідно до кількості мандатів, які припадають на цей регіон. За такої виборчої системи партії як суб'єкти виборчого процесу зорієнтовані на залучення до партійних списків якомога більшої кількості місцевих політиків для забезпечення підтримки населенням представників регіону у парламенті. Більшість фахівців зауважує на тому, що пропорційна система регіональних партійних списків сприяє поєднанню партійної структуризації суспільства з традиційною системою територіального представництва. Виокремлюють також пропорційну систему з преференціями, за умов якої використовують відкриті (гнучкі) списки. Відкритий список дозволяє не тільки голосувати за певну партію, але й надавати перевагу комусь з її кандидатів. Голосуючи за список, виборець відмічає кандидатів з цього списку, обрання яких є для нього найбажанішим, тобто встановлює преференцію. Преференція розглядається як надання переваги. Тобто завдяки відкритому списку виборці встановлюють черговість кандидатів у списку й інститут преференційованого голосування має на меті надання виборцям можливості не лише голосувати за список кандидатів, але і в середині цього списку надавати перевагу певним кандидатам, що має сприяти їх обранню в першу чергу.

Третім з основних різновидів виборчих систем у сучасному світі, поряд з мажоритарним та пропорційним, прийнято вирізняти змішаний тип виборчої системи. Інколи зустрічається назва персоналізована пропорційна система або пропорційно-мажоритарна система. За умов існування такої системи кожен виборець має два голоси: один він може віддати за індивідуального кандидата, який обирається за одномандатним округом з відносною більшістю, і це забезпечує зв'язок депутатів з електоратом. Другий голос виборець має віддати за партійний список. Фактично змішана система є спробою поєднати позитиви мажоритарної і пропорційної систем і уникнути їх недоліків або принаймні зм'якшити ці недоліки. Змішана система являє собою поєднання у різних комбінаціях елементів пропорційної і мажоритарної систем, причому співвідношення мажоритарного і пропорційного елементу може бути різним: 50/50 або 25/75, що визначається соціокультурними, історичними, політичними особливостями країни і бажанням політикуму адаптувати вибори до соціальних реалій з метою підвищення ефективності і функціональності виборів. Загалом сучасна політична наука, аналізуючи виборчі системи, констатує доцільність виокремлення параметрів їх ефективності, до яких належать можливості забезпечення справедливого представництва інтересів різних груп громадян, сприяння політичній структуризації суспільства, сприяння встановленню працездатного стабільного уряду, забезпечення прав меншин на справедливе представництво, економічність і результативність виборів. Очевидно, що кожна країна самостійно робить вибір на користь того чи іншого різновиду виборчої системи, проте, з точки зору теорії народовладдя, найвдаліше принцип

справедливого представництва можна реалізувати за умов простої системи партійного представництва, тобто пропорційної системи з практично відсутнім виборчим бар'єром. Нині у світі спостерігається дві країни з найнижчим загороджувальним бар'єром – Ізраїль – 1% і Нідерланди – 0.67%, проте, як не дивно, ці держави не відзначаються нестабільними і недієздатними урядами, про що попереджають зазвичай критики пропорційних виборчих систем.

ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Визначення виборчої системи якоїсь країни означає звернення до особливостей виборчої процедури формування вищого представницького законодавчого органу влади в державі, тобто парламенту. В Україні з часу проголошення незалежності вибори до парламенту країни – Верховної Ради – відбулися 5 разів – 1994, 1998, 2002, 2006 і 2007 (позачергові вибори) роках. Всі вони, крім позачергових, регламентувались різними законами. Не виключення і майбутні чергові вибори до Верховної Ради України, які мають відбутися в останню неділю жовтня 2012 року. Новий Закон України «Про вибори народних депутатів» було схвалено 17 листопада 2011 року. За ухвалення відповідного рішення проголосували 366 народних депутатів з 404 зареєстрованих у сесійній залі. Зокрема «за» проголосували 187 депутатів від фракції Партії регіонів, 62 – від «БЮТ-Батьківщини», 36 – НУ-НС, 24 – КПУ, «Реформи заради майбутнього» – 19, Народна партія – 20, позафракційні – 18. Президент України Віктор Янукович підписав закон «Про вибори народних депутатів України», ухвалений Верховною Радою, після чого він був оприлюднений у загальнодержавних офіційних засобах масової інформації і набув чинності. Новий закон готувався за участю вітчизняних і міжнародних експертів і зорієнтований на світові електоральні стандарти. Відповідно до цього закону, вибори народних депутатів України проводитимуться за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою. Це означає, що депутатський корпус Верховної Ради України у 450 чоловік буде сформовано за умов поєднання елементів мажоритарної і пропорційної виборчих систем. Половина депутатів – 225 – обиратимуться у загальнодержавному багатомандатному окрузі за закритими виборчими списками від політичних партій (пропорційна система), а інша половина – за мажоритарною системою відносної більшості. Закон встановлює 5% виборчий бар'єр і заборону на участь у виборах блоків партій. Обраною до Верховної Ради вважається політична партія, що отримала мінімум 5% голосів виборців і кандидат за мажоритарним округом, який одержав більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Значна частина аналітиків зазначає, що введення 5% бар'єру призведе до того, що близько половини голосів виборців, відданих за партії, будуть втрачені, тобто не вплинуть на результати голосування, що сприятиме збільшенню реального результату для партій, які подолають бар'єр за рахунок тих, які не подолали. Це порушить принцип справедливого представництва в органах влади, оскільки реальна кількість партій здатних на

сьогодні подолати такий загороджувальний пункт не перевищує 5-6, в той час як на кінець на початок 2012 р. в Україні Міністерством юстиції зареєстровано 195 політичних партій.

Для проведення виборів, у відповідності до законодавства України, органи ведення Державного реєстру виборців складають попередні списки виборців, до яких включаються громадяни України, яким виповнилося або на день голосування виповниться вісімнадцять років та які відносяться за виборчою адресою до певної виборчої дільниці відповідно до відомостей Державного реєстру виборців. Саме на ці списки у своїй діяльності спираються виборчі органи України. Систему виборчих органів, що здійснюють підготовку та проведення виборів депутатів в Україні, становлять: Центральна виборча комісія (ЦВК); окружні виборчі комісії; дільничні виборчі комісії. Головним виборчим органом на виборах в Україні традиційно виступає Центральна виборча комісія, яка повною мірою організує і контролює увесь виборчий процес, усі його стадії. ЦВК очолює систему виборчих комісій, які утворюються для проведення виборів народних депутатів України, спрямовує та контролює їх діяльність; здійснює контроль за цільовим використанням коштів, виділених з Державного бюджету України на підготовку і проведення виборів народних депутатів України; контролює порядок надходження, обліку та використання коштів виборчих фондів кандидатів; реєструє кандидатів у народні депутати України; приймає рішення щодо скасування реєстрації кандидатів у народні депутати України; встановлює форми виборчих документів, затверджує зразки печаток, штампів та вивісок виборчих комісій, визначає порядок зберігання та передачі виборчих документів до відповідних державних архівних установ; затверджує форму, колір, текст виборчого бюлетеня для голосування в загальнодержавному виборчому окрузі та в одномандатних виборчих округах, забезпечує їх виготовлення; встановлює результати виборів народних депутатів України та офіційно оприлюднює їх; реєструє обраних народних депутатів України; публікує списки обраних народних депутатів України; видає посвідчення народного депутата України особам, які обрані та виконали вимоги Конституції України і законів України щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності; контролює діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення виборчих комісій приміщеннями, транспортом, зв'язком, іншими засобами матеріально-технічного забезпечення виборів.

Витрати на підготовку і проведення виборів депутатів здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення виборів депутатів, та коштів виборчих фондів партій, кандидати у депутати від яких зареєстровані в загальнодержавному окрузі, а також кандидатів у депутати в одномандатних округах. У відповідності до діючого законодавства, ЦВК станом на січень 2012 року здійснила розрахунок і подала для затвердження до Кабінету міністрів України обсяги фінансування видатків на реалізацію першочергових заходів для організації та проведення виборів народних депутатів України у жовтні 2012 року. За підрахунками ЦВК вибори

до Верховної Ради України у жовтні 2012 року обійдуться державі у 1 млрд. 200 млн. гривень. Спираючись на такі дані Кабінет міністрів повинен внести зміни до Держбюджету України для виконання фінансування виборчої кампанії. Партія, кандидати у депутати від якої зареєстровані в загальнодержавному окрузі, кандидат у депутати в одномандатному окрузі для фінансування своєї передвиборної агітації зобов'язані утворити власний виборчий фонд, відкривши рахунок свого виборчого фонду не пізніше як на десятий день з дня реєстрації Центральною виборчою комісією. Виборчий фонд партії і виборчий фонд кандидата у депутати в одномандатному окрузі формуються за рахунок власних коштів партії та кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб. Добровільний внесок до виборчого фонду однієї партії не може перевищувати чотирьохсот розмірів мінімальних заробітних плат, внесок до фонду кандидата у депутати в одномандатному окрузі – двадцяти розмірів мінімальних заробітних плат. Власні кошти партії, кандидата у депутати в одномандатному окрузі, які перераховуються на відповідний рахунок, не підлягають обмеженням за сумою і кількістю перерахувань. Фактично така норма не відповідає демократичній світовій практиці, оскільки для реалізації принципу рівності можливостей кандидатів більшість країн йде нині шляхом встановлення граничних витрат на виборчі потреби.

Вибори народних депутатів проводяться у загальнодержавному окрузі, який включає в себе всю територію України та закордонні виборчі дільниці, та у 225 одномандатних округах. Навесні 2012 року ЦВК почне роботу зі створення округів, враховуючи необхідність того, що усі кандидати повинні перебувати у максимально рівних умовах. Одномандатні округи утворюються в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя з приблизно рівною кількістю виборців в кожному окрузі. Орієнтовна середня кількість виборців в одномандатних округах визначається Центральною виборчою комісією, виходячи з відомостей Державного реєстру виборців. Непростим, на думку аналітиків, може бути процес створення округів в Україні на майбутніх виборах, оскільки запропонований відсоток відхилення чисельності виборців (12%) теоретично дозволяє встановлювати межі округів на рівні приблизно 140-180 тисяч виборців. Цифра майже у 40 тисяч виборців надто велика і створює умови для маневрів у той чи інший бік, з якими пов'язують можливості для забезпечення більш сприятливих умов для певних політичних сил. Так, у Донецькій області в 2010-му було зареєстровано 3.467.800 виборців. Тобто на практиці в цій області можна сформувавши від 19 до 24 округів. А це означає: плюс або мінус 5 мандатів в одній області. Така ситуація характерна для значної території України. Враховуючи електоральні особливості регіонів, не уникнути взаємних звинувачень у непрозорості та упередженості. На останніх загальнонаціональних виборах в Україні (президентська кампанія 2010 року), орієнтовна кількість виборців, зареєстрованих ЦВК, була 36.576.763. Тобто на один з 225 округів приблизно припадало – 162,5 тисячі виборців. На практиці здійснити такий чіткий розподіл вельми проблематично. В українському законодавстві містяться

вимоги, що регулюють нарізку виборчих округів, зорієнтовані насамперед на урахування географічних чинників, меж адміністративно-територіальних одиниць і т.ін., проте повною мірою регламентувати усі моменти цього процесу дуже складно. В жодній країні світу ще не вдалося остаточно розв'язати це питання і фактично територіальна організація виборів питання дискусійне, а інколи і конфліктне, в усьому світі.

За діючим Законом України «Про вибори народних депутатів України», висування кандидатів у депутати розпочинається за дев'яносто і закінчується за сімдесят дев'ять днів до дня голосування. Право висування кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі реалізується виборцями через партії за допомогою партійних списків. Право висування кандидатів у депутати в одномандатних округах реалізується виборцями через партії або шляхом самовисування. Одна і та ж особа може бути включена до виборчого списку кандидатів у депутати від партії та висунута в одному з одномандатних виборчих округів в порядку висування партією або в порядку самовисування. Останнє положення стало це одним дискусійним питанням нового закону. В Україні тривалий час точаться дискусії стосовно відповідності можливості для кандидата в народні депутати висуватися одночасно за списком політичної партії і в одномандатному окрузі демократичним нормам. 1998 року Конституційний суд приймав рішення про неможливість одночасного балотування в одномандатному і багатомандатному окрузі, проте новий закон не зважив на таке рішення. Висування кандидатів, формування та затвердження виборчого списку кандидатів у депутати від партії у загальнодержавному окрузі та висування кандидатів у депутати від партії в одномандатних округах здійснюється партією на партійних зборах або конференції у порядку, встановленому статутом партії. Партія може висунути кандидатом у депутати особу, яка є членом цієї партії, або безпартійну особу. Перелік та черговість кандидатів у депутати у виборчому списку, визначені партією, не можуть бути змінені після реєстрації Центральною виборчою комісією. Партія як суб'єкт виборчого процесу може висунути виборчий список кандидатів у депутати від партії у загальнодержавному окрузі у кількості, яка не перевищує 225 осіб, і по одному кандидату у депутати в кожному одномандатному окрузі. Виборчий список кандидатів у депутати від партії затверджується Центральною виборчою комісією не пізніше як за сто двадцять днів до дня голосування.

В Україні діє принцип грошової застави. Партія, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі вносить у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії грошову заставу в розмірі двох тисяч мінімальних розмірів заробітної плати. Партія, яка висунула кандидата в депутати в одномандатному окрузі, кандидат у депутати, який балотується в одномандатному окрузі в порядку самовисування вносить на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії грошову заставу в розмірі дванадцяти мінімальних розмірів заробітної плати. Грошова заставу повертається у разі, якщо за підсумками виборів партія отримала право на участь у розподілі депутатських мандатів, а кандидат за підсумками виборів визнаний обраним в одномандатному окрузі.

Партія, кандидати у депутати від якої зареєстровані у загальнодержавному окрузі, зареєстровані кандидати у депутати мають право розпочати свою передвиборну агітацію з дня, наступного за днем прийняття виборчою комісією рішення про реєстрацію. Передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем голосування і заборонена напередодні дня голосування та в день голосування. У відповідності до діючого закону, у передвиборній агітації забороняється участь іноземцям та особам без громадянства у будь-якій формі (участь у концертах, виставах, спортивних змаганнях на підтримку чи за підтримки партії чи кандидата у депутати); посадовим і службовим особам органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів і судів; членам виборчих комісій. В Україні забороняється проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням виборцям, закладам, установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення назви, символіки, прапора партії, за умови, що вартість таких товарів не перевищує три відсотки мінімального розміру заробітної плати), послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей. Така передвиборна агітація або надання виборцям, закладам, установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати за або не голосувати за певну партію чи кандидата у депутати або згадуванням назви партії чи імені кандидата, розглядається чинним законодавством як непрямий підкуп виборців. В Україні забороняється розміщення матеріалів передвиборної агітації, політичної реклами, у тому числі повідомлень про перебіг виборчого процесу, на об'єктах культурної спадщини. Кандидати у депутати не можуть використовувати для проведення передвиборної агітації службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи. Забороняється виготовлення та розповсюдження друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, що не містять відомостей про замовника друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, установу, яка здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск. Порушення цих заборон карається у встановленому законом порядку. Проте, як свідчить світовий досвід, вирішити проблему порушень під час агітаційної кампанії повною мірою не вдається. Очевидно, що це робота, яка вимагає консолідації зусиль, як з боку влади, так і з боку простих виборців, які повинні свідомо і відповідально ставитися до своїх громадянських прав. З огляду на це, фахівці не підтримують новації у виборчому бюлетені, який, у відповідності до нового закону, позбавлений графі «проти всіх», що, на думку експертів, звужує можливості виборців висловити своє ставлення до політичних процесів в державі. Більшість аналітиків передбачає агресивний перебіг виборчої кампанії насамперед за мажоритарними округами. Проте передбачити усі випадки складно, тому сама практика голосування за новим законом підкаже, які слід внести зміни, уточнення і доповнення, що дозволять вдосконалити виборче законодавство України.

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Вкажіть поняття, яке позначає сукупність встановлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування

- а) абсентеїзм;
- б) виборча система;
- в) активне виборче право;
- г) електоральна практика.

2. Вкажіть, як називається ухилення виборців від участі у голосуванні

- а) пацифізм;
- б) анархізм;
- в) популізм;
- г) абсентеїзм.

3. Визначте, за умов існування якого типу виборчої системи обрання кандидата стає можливим, якщо його підтримали щонайменше 50% виборців

- а) мажоритарна система кваліфікованої більшості;
- б) змішана система;
- в) мажоритарна система абсолютної більшості;
- г) пропорційна система з преференціями.

4. Визначте право громадянина виступати у якості особи, яку обирають

- а) абсентеїзм;
- б) пасивне виборче право;
- в) цензування виборчого права;
- г) активне виборче право.

5. Укажіть поняття, яке визначає сукупність громадян, яким надане право брати участь у виборах певного органу, політичної партії або конкретної особи

- а) ресурс;
- б) еліта;
- в) об'єкт;
- г) електорат.

6. Визначте, з якою метою в деяких країнах законодавчо встановлюється максимум передвиборчих витрат

- а) проконтролювати доходи кандидатів;
- б) забезпечити рівність можливостей кандидатів;
- в) зекономити бюджетні кошти;
- г) не допустити повного розорення кандидатів.

7. Визначте, який тип виборчої системи спирається на суто партійні вибори, коли партії, які беруть участь у виборах, формують виборчі списки, за які голосують виборці:

- а) пропорційна;
- б) змішана;
- в) мажоритарна відносної більшості;
- г) мажоритарна кваліфікованої більшості.

8. Вкажіть, яким виборчим правом користується громадянин, що прийшов у день голосування на виборчу дільницю з метою проголосувати:

- а) пасивним виборчим правом;
- б) цензовим виборчим правом;
- в) активним виборчим правом;
- г) загальним виборчим правом.

9. Вкажіть функцію виборів за умов існування демократичного політичного режиму:

- а) встановлення цілей і завдань суспільного розвитку;
- б) легітимація державної влади;
- в) артикуляція інтересів різних суспільних груп;
- г) ідеологізація суспільної свідомості.

10. Визначте тип виборів, сутнісною ознакою яких є дочасне, з точки зору діючого законодавства, проведення:

- а) традиційні;
- б) термінові;
- в) позачергові;
- г) чергові.

11. Визначте діючий в Україні тип виборчої системи на виборах до Верховної Ради України:

- а) мажоритарна система кваліфікованої більшості;
- б) пропорційна система з преференціями;
- в) пропорційно-мажоритарна система;
- г) пропорційна система закритих загальнонаціональних списків.

12. Визначте вік громадянина, який, відповідно до чинного українського законодавства, отримує активне виборче право:

- а) 21 рік;
- б) 18 років;
- в) 16 років;
- г) 35 років.

13. Визначте межу діючого в Україні загороджувального бар'єру:

- а) 5 %;
- б) 10 %;
- в) 4 %;
- г) 3 %.

14. Вкажіть країну, яка вперше на практиці реалізувала принципи виборчої системи пропорційного представництва:

- а) Великобританія;
- б) Франція;
- в) Україна;
- г) Бельгія.

15. Визначте врегульовану законом діяльність індивідів, органів, організацій та груп з підготовки і проведення виборів до державних і самоврядних органів:

- а) виборча система;
- б) виборча квота;
- в) передвиборча агітація;
- г) виборчий процес.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Конституція України.** - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>
- Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011.** – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/metod/kultura/npa/vnd.htm>
- Балабан, Р.В.** Теорія виборчої системи [Текст] / Р.В. Балабан. – К.: Либідь, 2007. – 108 с.
- Варій, М.Й.** Політико-психологічні передвиборні та виборчі технології [Текст] / М.Й. Варій. – К.: Ельга: Ніка-Центр, 2003. – 398 с.
- Кочубей, Л.А** Виборчі технології [Текст] / Л.А. Кочубей. – К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. – 331 с.
- Мазур, О.Г.** Виборчі системи: світовий досвід [Текст] / О.Г. Мазур. – Луганськ: видавництво Східноукраїнського державного університету, 2008. – 51 с.
- Остапець, Ю.** Виборчі системи і процеси [Текст] / Ю. Остапець // Політологія: підручник / за ред. М.М. Вегеша. – К. : Знання, 2008. – С. 224 – 250
- Панкевич, Р.** Проблеми типології виборчих систем [Текст] / Р. Панкевич // Вісник Львівського університету. – 2002. – Вип. 4. – С. 349 – 357
- Примуш, М. В.** Виборча система [Текст] / М. В. Примуш // Політичні партії: історія та теорія. – К.: Вид. дім «Професіонал», 2008. – С. 298 – 316
- Пугачев, В.П.** Выборы [Текст] / В.П. Пугачев // Политология: учебник – М.: ООО «Изд-во «ЭКСМО», 2003. – С. 296 – 324
- Рибачук, М.** Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем [Текст] / М. Рибачук, Б. Райковський // Політичний менеджмент: Політологія. Соціологія. Психологія. – 2009. – № 3. – С. 46 – 59
- Романюк, А.** Партії та електоральна політика [Текст] / А. Романюк, Ю.Шведа. – Львів: ЦПД-«Астролябія», 2005. – 366 с.
- Скрипкина, Ж.Б.** Избирательные системы и технологии [Текст] / Ж.Б. Скрипкина. – М.: Вузовский ученик, 2007. – 174 с.
- Таагепера, Р.** Описание избирательных систем [Текст] / Р. Таагепера, М.С. Шугарт // Полис. – 1997. – № 3. – С. 120 – 139
- Табачник, Д.В.** Западные избирательные системы: мифы, геополітика и права человека [Текст] / Д.В. Табачник, О.И. Верник. – Харьков: Фолио, 2009. – 271 с.